

การสลายตัวของระบบทาส และการเลิกทาส

ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างการดำรงอยู่ของทาสกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีการขยายตัวทางการผลิตเริ่มเกิดการสะสมมีเงิน ทุน และเกิดแรงงานรับจ้าง ซึ่งเป็นพื้นฐานการเติบโตของเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญา เบาริ่ง ในพ.ศ. 2398 เมื่อการค้าของรัสเซีย การเข้ามาของทุนตะวันตก และการขยาย การผลิตเพื่อการค้า รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเพิ่มมากขึ้น สถาบันดั้งเดิมซึ่งมีส่วน ช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเงินตรา และการใช้แรงงานได้ปรับเปลี่ยนไปมาก เป็นผลให้ พื้นฐานการผลิต ซึ่งมีเงินเป็นทุนในการประกอบการและแรงงานมีค่าจ้างเข้ามาแทนที่ระบบ ไพร่ และทาสในระบบการเกณฑ์ ในกระบวนการดังกล่าวนี้ทำให้ทาสเกิดการเคลื่อนไหว ค่อนข้างสูงในลักษณะของการโยกย้ายเคลื่อนที่ การเปลี่ยนฐานะ และการร้องทุกข์ (ฎีกา) ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์แบบเดิมจึงเปลี่ยนไป ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินและทาส เป็นไปอย่างเห็นห่าง เช่น ลักษณะความสัมพันธ์แบบนายจ้างกับลูกจ้าง ซึ่งทำให้ระบบทาส ค่อยๆ สลายตัวลง และนำไปสู่การเลิกทาสในที่สุด

5.1 เศรษฐกิจ และสังคม พ.ศ. 2398 - 2448

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การทำหนังสือสัญญาทางไมตรีฉบับ ใหม่กับอังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศสในพ.ศ. 2398 ช่วยทำให้เศรษฐกิจภายในขยายตัว อย่างรวดเร็ว

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ในพ.ศ. 2398 ซึ่งรัฐบาลอังกฤษ ให้เซอร์จอห์น เบาริ่งเป็นราชทูตเข้ามานำหนังสือสัญญานั้น มีใจความสำคัญในด้านการเมืองว่า รัฐบาล ไทยยอมให้อังกฤษตั้งสถานกงสุล ยอมให้คนในบังคับอังกฤษเข้ามาอยู่ในเมืองไทย ยอมให้ กงสุลชำระคดีที่คู่ความเป็นคนในบังคับอังกฤษทั้งคู่ และยอมให้กงสุลพิจารณาคดีร่วมกับ เจ้าหน้าที่ของไทยในกรณีคนในบังคับอังกฤษกับคนในบังคับไทยพิพาทกัน สำหรับในทาง เศรษฐกิจไทยยอมเลิกค่าธรรมเนียมปากเรือ ยอมเก็บสินค้าเข้าเพียงร้อยละ 3 ส่วนของ

สินค้าไทย ถ้าเก็บภาษีขึ้นในแล้วไม่ว่าจะเป็นอากรสมพัตสรหรือจังกอบหรือภาษีป่า หรือ ภาษีปากเรือ เมื่อส่งออกนอกประเทศไม่ต้องเสียภาษีสินค้าออกอีก สำหรับข้าว เกลือ ปลา ซึ่งเป็นสินค้าที่ควบคุมอย่างเข้มงวด สามารถซื้อขายได้โดยเสรี เว้นแต่ในบางครั้งที่เกิด ชาติแคลน และข้อกำหนดต่อท้ายหนังสือทางพระราชไมตรีซึ่งพ่อค้าอังกฤษต้องปฏิบัติ 6 ข้อ กับพิกัดภาษีนอกและในสำหรับพิกัดภาษีนอก และในนั้นระบุถึงการเก็บภาษีสินค้า 2 ประเภท คือ ประเภทแรกสินค้าที่ไม่เสียภาษีขึ้นใน เสียแต่เมื่อบรรทุกเรือ เช่น งาข้างหาบละ 10 บาท นอแรดหาบละ 50 บาท รงหาบละ 6 บาท ข้าวสารเกวียนละ 4 บาท ปืนนกกระเต็น ร้อยละ 6 บาท ไม้ยางหาบละ 2 สลึง เฟือง ปลาแห้งหาบละ 6 สลึง กายานหาบละ 4 บาท ประเภทที่สองสินค้าที่เสียภาษีขึ้นในแล้วเมื่อบรรทุกลงเรือไม่ต้องเสีย เช่น น้ำตาลทรายขาวหาบละ 2 สลึง น้ำตาลทรายแดงหาบละสลึง พริกไทยหาบละ 1 บาท ปลาทุเค็มหมื่นละ 1 บาท เกลือเกวียนละ 6 บาท งา 12 ชัก 1 กุ้งแห้ง 12 ชัก 1 ถั่วทุกชนิด 12 ชัก 1 ¹

ในเวลาต่อมาก็ได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีในทำนองเดียวกันกับ สหรัฐอเมริกา เมื่อ 29 พ.ค. 2399 ฝรั่งเศส เมื่อ 15 ส.ค. 2399 เดนมาร์ก เมื่อ 20 พ.ค. 2401 แอมชิตเด็คกริปป์ลิก เมื่อ 25 ต.ค. 2401 โปรตุเกสเมื่อ 10 ก.พ. 2401 เนเธอร์แลนด์ เมื่อ 21 ธ.ค. 2403 เยอรมัน เมื่อ 7 ก.พ. 2404 รัฐบาลไทยตั้ง เซอร์จอห์นเบาริงเป็นพระสยามนุกุลกิจ, มีอำนาจทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับ ประเทศต่างๆ แทนรัฐบาลไทย โดยประจำที่กรุงลอนดอน ไม่ต้องส่งทูตส่งเครื่องบรรณาการมายังกรุงเทพฯ

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย สมัย พ.ศ. 2352-2453

ผลของสัญญาที่สำคัญ 2 ประการคือ

1) รัฐต้องเลิกทำการค้า การค้าของหลวงประสบปัญหา และเผชิญกับการขาดทุน นับตั้งแต่ไทยสูญเสียเมืองตะนาวศรี และมะริด ซึ่งเป็นศูนย์ถ่ายเทสินค้าจีนและอินเดียแก่พม่า การค้ากับอินเดียเสื่อมโทรมลงตามลำดับ ประสบกับการขาดทุนหลายครั้ง สำหรับการค้ากับจีน ยุติลงเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศเลิกประเพณีส่งบรรณาการ ถวายพระเจ้ากรุงจีนทุกๆ สามปีอย่างเด็ดขาด หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษผูกมัดให้รัฐบาลมิให้ทำการค้าผูกขาดอย่างที่เคยปฏิบัติมา รัฐจึงเลิกผูกขาดสินค้าเปิดโอกาสให้ราษฎรและชาวต่างประเทศค้าขายได้อย่างอิสระ

2) การเข้ามาของชาวตะวันตก หลังสนธิสัญญาเบอร์นี (พ.ศ. 2369) และสนธิสัญญาเบาริ่ง (พ.ศ. 2398) จำนวนชาวตะวันตกเพิ่มมากขึ้นกว่าเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีจำนวนชาวตะวันตกอยู่ไม่มากนัก ตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาคงมีแต่ชาวโปรตุเกสที่ตั้งหลักแหล่งรวมกันอยู่แถวบริเวณกุฎีจีน ใกล้วัดกัลยาณมิตร และการติดต่อค้าขายกับชาวอังกฤษ และชาติตะวันตกอื่นๆ มักเป็นพ่อค้าซึ่งไม่ตั้งถิ่นฐานแน่นอน

ชาวตะวันตกที่เพิ่มมากขึ้น เป็นพวกพ่อค้า หมอสอนศาสนา หรือมิชชันนารี ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นการแน่นอน และประกอบการต่างๆ เช่น การค้า (ตั้งร้านซึ่งเรียกว่า "ห้าง") ธุรกิจการส่งสินค้าเข้าและออก และกิจการธนาคาร เป็นต้น ทำให้ทุนจากตะวันตกเข้ามามีบทบาทสำคัญ นอกจากนี้การเข้ามาของชาวตะวันตกยังมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางความคิดในสังคมไทยด้วย

การเติบโตทางเศรษฐกิจในช่วงนี้ เห็นได้จากการค้าและการผลิตข้าวภายใต้สนธิสัญญาไมตรี และการค้า ชาวยุโรปได้เข้าร่วมในกิจกรรมเศรษฐกิจธุรกิจการส่งข้าวออกนอกประเทศ ส่วนใหญ่อยู่ในมือของนายทุนชาวตะวันตก ช่วยให้เกิดการขยายตัวของการผลิตข้าวภายใน

ข้าวเป็นสินค้าออกนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ แต่ไม่อนุญาตให้นำออกโดยเสรี และมีมาตรการในการควบคุมโดยเข้มงวด ทั้งนี้เนื่องจากข้าวปลา เกือบถือเป็นเสบียงหลัก ทางราชการต้องการข้าวจำนวนมากไว้ใช้ในราชการในยามศึกสงครามและยามเกิดภัยพิบัติต่างๆ การอนุญาตในการนำออกนั้นกระทำต่อเมื่อมีข้าวภายในอย่างบริบูรณ์ การส่งเสริมและให้ความสำคัญกับการผลิตข้าวในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นพื้นฐานให้การขยายตัวของการผลิตข้าวในรัชกาลต่อมาเป็นไปอย่างรวดเร็ว เมื่ออนุญาตให้การค้าข้าวเป็นไปอย่างเสรี และความต้องการข้าวจากภายนอกประเทศมีอย่างสม่ำเสมอ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้งดเก็บค่านาในปีแรกที่ทำ และเสียอากรค่านาในอัตราที่ต่ำกว่าปกติในปีที่ 2 และ 3 ต่อมาในปีที่ 4 จึงเรียกเต็มตามพิภคของกฎหมาย² การขยายตัวของ การเพาะปลูกข้าวเพื่อการค้ามีมากขึ้นอย่างเด่นชัด³ มีที่นาที่เปิดใหม่⁴ เพิ่มขึ้นพร้อมกับการขุดคลอง บริเวณที่สำคัญในการขยายตัวของ การเพาะปลูกข้าวในช่วงนี้คือ บริเวณคลองแสนแสบ บริเวณฝั่งตะวันตกตอนล่างของแม่น้ำเจ้าพระยา (นนทบุรี-นครไชยศรี) บริเวณรังสิต เจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ปริมาณการส่งออกถึงประมาณครึ่งหนึ่งของสินค้าออกทั้งหมด ในขณะที่การผลิตน้ำตาลเริ่มประสบปัญหา และกลายเป็นผู้ส่งน้ำตาลเข้าในราว พ.ศ. 2423⁴

² เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 5, หน้า 294-295.

³ ดูรายละเอียดใน James C. Ingram, Economic in Thailand Since 1850 ทวีศิลป์ สิววัณนะ, การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง

⁴ David Bruce Johnston, Rural Society and the Rice Economy in Thailand, : 28-29

เมื่อการผลิตข้าวขยายตัวขึ้น ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดิน กับแรงงาน จึงมีความสำคัญขึ้น ที่ดินส่วนใหญ่ถูกจับจองจากเจ้านาย และขุนนาง ซึ่งสามารถครอบครองที่ดินขนาดใหญ่ประมาณ 300 ไร่ หรือมากกว่านั้น ประมาณ 1,000 - 2,500 ไร่^๕ และส่งคนในสังกัด เข้าไปทำการเพาะปลูก หรือทิ้งให้รกร้างว่างเปล่า สำหรับแรงงานที่ทำการผลิตนั้นมาจากไพร่ทาสมีทั้งที่ทำนาของตัวเอง และทำนาบนที่ดินของมูลนายการทำนาโดยทั่วไป เช่น ราษฎรครัวหนึ่งในปีหนึ่งนำมาประมาณ 50 ไร่ ลงทุนประมาณ 180 บาท เป็นค่ายกโคกปลูกโรงที่หัก ชื้อกระบือ เครื่องมือในการคราดไถ ค่าอาหารในการเลี้ยงคนลงแขก ผลผลิตข้าวที่ได้ประมาณ 16 เกวียนเศษ ขายไปในราคา (ปานกลาง) เกวียนละ 36 บาท เป็นเงินจำนวน 14 เกวียนเป็นเงิน 504 บาท เสียค่าทางข้าวเข้ามาเป็นเงินไร่ละ 24 อัฐ เป็นเงิน 18 บาท 32 อัฐ และค่าเช่านาจากเจ้าของที่ดินไร่ละ 2 สัด หรือ 1 บาท ค่าดอกเบี้ยยเงินทุน อีกซั้งละ 1 บาท^๖ และในการทำนาเป็นกิจการใหญ่ พื้นที่ในการทำนาประมาณ 1000 ไร่ ต้องลงทุนประมาณ 9600 บาท เป็นค่าพูนโคกปลูกโรงน้ำยั้ง ชื้อกระบือ และ เครื่องมือใช้ในการทำนา แรงงานประมาณ 70 คน ซึ่งมีทั้งลูกจ้างและทาส ผลผลิตที่ได้จากที่ดิน 900 ไร่ เป็นข้าว 300 เกวียน เป็นต้น

ความต้องการแรงงานในการผลิตข้าวมีมาก ทำให้การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานเพิ่มมากขึ้นด้วย ทั้งการย้ายถิ่นแบบถาวร และชั่วคราวเพื่อทำกินในที่ใหม่ การเปิดที่ดินทำกิน การตั้งชุมชนใหม่ การเป็นแรงงานรับจ้าง รวมถึงการหลบหนีจากระบบ^๗ การขยาย

^๕ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 , เรื่องที่ 206 , หน้า 96

^๖ "การทำหน้าจะได้ผลดีอย่างไร" "วาริชญาณ" ปีที่ 14 ตอนที่ 6, หน้า 266.

^๗ ดู นันทิยา สว่างวุฒิธรรม "การควบคุมกำลังคนสมัยรัตนโกสินทร์" , สุวิทย์ ไททยวัฒน์ "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394 -2475,"

ตัวของการผลิตในภาคเกษตรกรรมโดยเฉพาะข้าวจึงมีผลที่สำคัญต่อทาสคือ ทำให้ความต้องการ ทาสในคนกลุ่มหนึ่งเพิ่มมากขึ้นเป็นแรงงานในการเพาะปลูก นอกจากนี้ การผลิตข้าว เพื่อการค้าเป็นโอกาสใหม่ที่คนไทยสามารถใช้ทุนที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์

สำหรับกิจการทางเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น การค้าไม้สัก ดิบก การค้าขาย โรงสี รวมทั้งการผลิตทางภาคเกษตรกรรมอื่นๆ เป็นต้น

ภาวะดังกล่าวยังผลให้ความต้องการแรงงาน และทุนเพิ่มมากขึ้นด้วย ปรากฏ ลักษณะของแรงงานรับจ้าง จาก ไพร่ ทาส ชาวจีน และแรงงาน อิสาน และเงินทุนซึ่งมี ทั้งเงินทุนจากชาวตะวันตกซึ่งเข้ามาลงทุน และเงินทุนภายในประเทศซึ่งเกิดจากการกักขัง ตามหนังสือ สัญญาที่เริ่มแพร่หลายมากขึ้น

5.2 ฐานะและบทบาทของทาส

แรงงาน, ผู้ผลิต, ผู้ประกอบการ และเงินทุนส่งผลให้เกิดการขยายการผลิตภายใน โดยเฉพาะข้าวซึ่งกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2410 เป็นต้นมา มีการเฟื่องฟูอย่างมาก 2 ระยะคือ ในช่วงทศวรรษ 2410-2420 และทศวรรษ 2430-2440 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่มีการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์เกี่ยวกับทาส แม้แรงงานอิสระอื่นมีส่วนในการขยายตัวทางเศรษฐกิจแต่แรงงานทาสก็มีส่วนอยู่ไม่น้อยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจาก ทาสเป็นทั้งแรงงานที่มั่นคงถาวร ราคาถูกกว่า แรงงานรับจ้างโดยทั่วไป ในอีกส่วนหนึ่งมีสภาพเป็นแรงงานอิสระด้วย

ผู้ครอบครองทาสทั้งมูลนายและไพร่ซึ่งเป็นเจ้าของแรงงานของทาสในช่วงนี้ ใช้ ทาสในการทำนา ทำสวน เลี้ยงโค และกระบือ ในการครอบครองทาส ของนายเงินมูลนาย ซึ่งเป็นเจ้า ชุนนาง ทาสเชลยมีความสำคัญเพราะเป็นแรงงานที่ถาวรในการผลิต นอกจากนี้ยัง รวมถึงทาสจากการซื้อและช่วยไถ่มาซึ่งก็มีจำนวนไม่น้อยเช่นกัน เช่น พระยาภูบาลบันเทิง ซึ่งไปราชการทัพเมืองพวนกับบิดาคือเจ้าพระยารัตนราธิกรม ในแผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้คร่ำลาวพวนเชลยมา 30 ครว ตั้งให้นายชุนแดง โฉม เป็นนายคุมไปทำนาที่บ้านคลองตะเคียน

แขวงเมืองนครนายก โดยส่งเป็นข้าวเปลือกมาให้ทุกปี ทาสในสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์ เป็นเขมรเชลยซึ่งได้มาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนังเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ไป
ทำนาที่บ้านใหม่ศิษะโรงเชือก โดยส่งเป็นข้าวเปลือกในอัตราครัวละหนึ่งเกวียนต่อปี พระเจ้า
บรมวงศ์เธอกรมพระนราธิป (พระยศขณะนั้น) นอกจากการให้เช่าที่นา ในส่วนที่นาที่ทำเอง
ได้ใช้แรงงานในการทำนาโดยการไถทาสมาใช้ และการให้ทาสยืมเงินทุนโดยแบ่งผลที่ได้กับ
คนละครึ่ง และลดค่าตัวทาส¹⁰ หลวงจันทรภิรมย์ ขุนชำนาญ ตั้งคอกเลี้ยงโคกระบือ โดย
ใช้แรงงานบ่าวทาสเลี้ยงและตอนมาชายเมืองเพชรบุรี ราชบุรี ครั้งละ 100-150 ตัว¹¹

ผู้ครอบครองทาสที่เป็นไพร่ และมูลนายระดับล่าง แรงงานที่ใช้ในการทำนา
เป็นแรงงานภายในครอบครัว และแรงงานทาสซึ่งได้มาจากการให้กู้ยืมเงินช่วยไถ่มาจาก
นายเงินเดิมแรงงานเหล่านี้ใช้ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการทำนา ทำสวน เช่น ฆะถ่อให้อำแดง

⁹ กจช. เอกสารเย็บเล่มชุดสารบัญญัตพิเศษ เล่ม 3 เลขที่ 6,9 "สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าหม่อมมาลาฯ กราบทูลเรื่องได้กวาดต้อนครอบครัวท้าววรบุตร กับ นาง
เมงจากนครพนม มาถึงเมืองสระบุรี แล้วจะโปรดให้จัดการอย่างไร,".

¹⁰ กจช. เอกสารเย็บเล่มชุดสารบัญญัตพิเศษ เล่ม 3 เลขที่ 112 "สำเนาเรื่อง
นายทอง อำแดงเมืองฯ เป็นเขมรเชลยเมือง กล่าวโทษพระยาไพบูลย์สมบัติ และสมัครเป็น
ไพร่หลวง,".

¹⁰ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรราธิการ (กษ. 32 เลขที่ 28)
"เรื่องชวานากล่าวโทษกรมพระนราฯ ว่ากระทำการกดขี่ไม่ทำตามสัญญาที่ทำกันไว้เรื่องเช่า
ที่นา,".

¹¹ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตรราธิการ กษ. 7 เลขที่ 75
"ขอพระราชทานโปรดพิจารณาเรื่องที่ฟ้องกล่าว,".

เปิดทาสไป ทำหน้าที่ ท่งบางพลีน้อย แขวงเมืองสมุทรปราการ¹² ขาบให้ทาสทำนาที่บ้าน ศีศะตะเซ้ แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์¹³ , นายพุด รับหนังสือคุ้มลักในกรมสนมพลเรือนฝ่ายซ้ายในพระบรมฯ ให้ทาสทำนาที่มาตำบลหนองงูเห่า สมุทรปราการ¹⁴ ใช้ทาสเลี้ยงโค กระบือ ช้าง ส่งหญ้า เช่น นายชู ให้อ้ายจันทาสเลี้ยงกระบือ เมืองนครสวรรค์¹⁵ อำแดงน้อย ให้อ้ายเปลี่ยนทาส เลี้ยงโค เมืองเพชรบุรี¹⁶

ทาสบางส่วนได้แปรสภาพเป็นแรงงานจ้าง โดยการจ้างทาสลูกหนีมาทำงานแล้ว หักค่าตัวส่งให้นายเงินเมื่อหมดค่าตัวก็ผันเป็นไท หรือการที่นายเงินนำทาสของตนออกไปรับจ้างเป็นแรงงานเพื่อหาประโยชน์จากค่าจ้างซึ่งนายเงินเป็นฝ่ายได้ สำหรับทาสผูกดอกเบ็ญไปโดยมิได้ รับประทานในบ้านเรือนของนายเงินนั้น เป็นอิสระสามารถออกไปรับจากในสถานะทาส โดยมีต้องขอความยินยอมจากนาย เพราะมีภาระเพียงการนำส่งดอกเบ็ญ

¹² กทช. เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 5 เลขที่ 63 "เรื่องอี้ยี่วบุตรอำแดงเปิดตาย แลกกล่าวโทษมดต่อ ทูตบุตรตาย แลตระลาการชำระความไม่เป็นธรรม,".

¹³ กทช. เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 83 "กล่าวโทษขาบอ้ายพุ่มอ้ายหรั่งน้องชาย อ้ายเลียบตาย และสมคบกับขุนชำนาญวินิจฉัย อำแดงนาม นายชำขุนชำนาญทำไม่ฟ้องร้องปลอม แลตระลาการยกเรื่องนายชำ ขุนชำนาญ,".

¹⁴ กทช. เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 46 "ความซื้อชายที่นาที่ท่งหนองงูเห่า สมุทรปราการ ของนายปิ่น กล่าวโทษตระลาการชำระความไม่เป็นธรรม,".

¹⁵ กทช. เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 12 "คำอุทธรณ์คำพิพากษาศาลเรื่องช้างพัง ของหลวงราชบุตร,".

¹⁶ กทช. เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 7 เลขที่ 2 "ถวายฎีกาขอความเป็นธรรมเรื่อง หลวงจำเมือง หลวงกลาง....,".

สำหรับทาส ทาสสามารถเป็นผู้ผลิต ผู้ประกอบการรายย่อยตามสถานภาพและกำลังของตน เช่น การกู้เงินมาทำนา อ้ายอ่วม อ้ายออก อีหลงถูกขายผูกคอกไปโดยส่งเป็นข้าวเปลือกปีละสามเกวียน หกลีบมัด ๘ บ้านหนองตะลู ไชยนาท¹⁷ คำชาย อำแดงวาดขายตัวผูกคอกเบี้ยเป็นเงิน 3 ชั่ง 10 ตำลึง แล้วนำเงินไปซื้อสมุดไทยดำไทยขาวไปขาย¹⁸ นอกจากนี้ทาสยังมีค่าเป็นเงินทุนของนายเงินโดยการขายทาสเพื่อนำเงินมาใช้ในกิจการอื่น เช่น รับผูกขาดภาษี ใช้นั้นหลวง เป็นต้น¹⁹

จากสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป เปิดโอกาสให้ราษฎรมีโอกาสทางสังคม และเศรษฐกิจมากขึ้น มีเสรีภาพในการเคลื่อนย้ายพอสมควรโดยการยึดหยุ่นของรัฐ อาทิ การอนุญาตให้สังกัดมูลนายตามสมัครใจ การอนุญาตให้ไปทำมาหากินในที่ใหม่โดยได้รับความยินยอมจากมูลนาย การให้ติดตามมูลนายเมื่อได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนาง การอพยพตามมูลนายไปทั้งกอง และการเคลื่อนย้ายของโดยพลการ²⁰ สำหรับมีการเคลื่อนไหวในทางสังคม และเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัดซึ่งสามารถพิจารณาได้ใน 3 ลักษณะคือ

- การโยกย้ายเคลื่อนที่ (การเปิดโอกาสของรัฐ, ผูกคอก, หลบหนี)
- การเปลี่ยนฐานะ
- ฎีกา

¹⁷ กษ., เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา รล.ฎีกา เล่ม 5 เลขที่ 11.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2 เลขที่ 28 "เรื่องอำแดงวาดถูกยึดเรือและเงิน..."

¹⁹ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม ย.11 เลขที่ 47 "คดีความระหว่างชุ่มแก้วแกจ้อย พระองค์นิลวรรณจำเลยฯ ต้องหาว่ารับประกันคำตัวทาส," กระทรวงกลาโหม กห. เล่ม 67 เลขที่ 119

²⁰ ดู นันทิยา สว่างวุฒิศรรม, "การควบคุมกำลังคน..." หน้า 177-182

^{*} คือ ภาวะที่ทาสมีการปรับเปลี่ยนตัวเองต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

J

5.2.1 การโยกย้ายเคลื่อนที่

เป็นที่เข้าใจกันว่าทาสเป็นสมบัติของนายเงิน ทำหน้าที่รับใช้นายเงินภายในครัวเรือนโอกาสในการเคลื่อนไหวของทาสจึงมีน้อย แต่จากการพิจารณาหลักฐานที่ปรากฏภาพดังกล่าวนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น การเคลื่อนย้ายของทาสเกิดขึ้นในหลายลักษณะ

ก) การเคลื่อนย้ายของทาสโดยการกำหนดของรัฐ และนายเงิน ทาสหลวงซึ่งได้มาโดยการซื้อหรือช่วยไถ่ การรับราชบาทว์ การพิจารณาตัดสินคดีความ การค้างเงินหลวงของมูลนาย และเชลย คนเหล่านี้ถือเป็นทาสของรัฐ รัฐอาจส่งไปสังกัดตามกรมกองต่างๆ เพื่อเป็นประโยชน์กับรัฐในการเกณฑ์แรงงาน รับราชการในพระบรมมหาราชวัง และการเกณฑ์ส่วยต่างๆ เช่น ให้ลาวเชลยตั้งที่เมืองนครไชยศรีเพื่อทำการเพาะปลูกอ้อย เขมรเชลยทำนาที่แขวงเมืองนนทบุรี เป็นต้น²¹ รัฐเปิดโอกาสทาสเชลยให้มีอิสระมากขึ้น เช่น การตั้งค่าตัวทาสเชลย สำหรับไถ่ถอนได้เช่นเดียวกับทาสสินไถ่ การส่งพระราชทานเชลยให้กับมูลนายเพื่อเป็นความชอบในราชการ สำหรับทาสของนายเงินโดยทั่วไป ซึ่งได้มาโดยการซื้อหรือช่วยไถ่มา การเคลื่อนย้ายของทาสนั้นสัมพันธ์กับนายเงินซึ่งมีอาชีพหลากหลาย เช่น การเกษตร, กิจกรรมอุตสาหกรรม อาทิ โรงน้ำตาล โรงเตาสุรา การค้า และกิจการอื่นๆ เป็นต้น

สำหรับทาสที่มีสถานะเดิมเป็นไพร่หลวง สมซึ่งมีการระต่อทางราชการในการเกณฑ์แรงงาน หรือ ส่วย กฎเกณฑ์ และโอกาสในการเคลื่อนย้ายเป็นไปในการทำงานเดียวกับไพร่ แต่แตกต่างกันเล็กน้อย เช่น การอนุญาตให้สังกัดมูลนาย ตามใจสมัครนั้น แม้ทาสต้องขึ้นสังกัดกับนายเงิน แต่ทาสสามารถไถ่ถอนตัวได้เสมอ หากทาสต้องการขึ้นสังกัดใดสามารถไถ่ถอนตัวเองได้ เช่น กรณีอیدی อีมาไม่สมัครใจมาอยู่กับ

²¹ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 276 "หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงเมืองนครไชยศรีให้ครัวเรือนราพิทักษ์ตามเดิม,".

ข) การเคลื่อนย้ายอีกลักษณะเป็นการเคลื่อนย้ายด้วยตัวทาสเอง คือ การขายตัวเป็นทาสแล้วผูกดอกเบ็ญไปโดยมีพันธะต่อนายเงินเพียงการส่งดอกเบ็ญเท่านั้น ทาสซึ่งขายตัวแล้วผูกดอกเบ็ญนั้นพบว่าส่วนหนึ่งเป็นการขายตัวเพื่อนำทุนไปประกอบการ การขอผูกดอกเบ็ญไปที่เพื่อไปดำเนินประกอบการส่วนตัว หรือรับจ้างผู้อื่น เช่น การทำนา ทำสวน การเป็นพ่อค้าเร่ การเป็นลูกจ้างในโรงงาน ซึ่งเป็นผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายของแรงงาน เช่น จีนชิว ขายภรรยาอิฟุก กับจีนเกิดอ้าแดงทพนายเงิน เป็นเงิน 1 ซึ่ง ขอผูกดอกไปทำมาหากิน ณ เมืองพิซญโลก²⁴ จีนชิวภรรยาและบุตรทาสขุนเทพอากรลาไป ณ เมืองนครไชยศรี²⁵ นายมี อ้าแดงชมเอาบุตรและหลานมาขายฝากไว้กับหมื่นชำนาญราวีขอผูกดอกเบ็ญไปโดยนำข้าวเปลือกมาส่งเป็นดอกเบ็ญ²⁶ อ้าแดงวาดขายตัวผูกดอกเบ็ญกับอ้าแดงเล็กเป็นเงิน 3 ซึ่ง 10 ตำลึง เอาเงินไปซื้อสมุดคำ ขาว ไปขาย²⁷ อ้ายจีนผัว อีเปรมเมียขายตัวอยู่กับอ้าแดงผูกไปรับจ้างหารายได้นำเงินมาส่งค่าตัวเป็นต้น

²³ กษ. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 20 "สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองนครไชยศรีเรื่องตั้งหลวงอุดมโกษาปลัดกรมพระคลังสินค้า กรมพระราชวังบวรฯ เป็นที่พระมนตรีนุชิต ผู้ช่วยราชการตามพระยานครไชยศรี,".

²⁴ กษ. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 279 "เรื่องราวจีนเกิดอ้าแดงทพว่าด้วยเรื่องทาสไปอยู่กับพระจง," .

²⁵ กษ., จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 270.

²⁶ กษ., จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 271 "เรื่องให้ตัวทาสนายมากที่หนีมาชำระไต่สวน,".

²⁷ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 28 "คำอุทธรณ์คำพิพากษาศาลเรื่องอ้าแดงวาดถูกยึดเรือ และเงิน 3 ตำลึง และไม่ได้รับความเป็นธรรมจากตระลาการ,".

²⁸ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม 3 เลขที่ 402 .

การหลบหนีเป็นการเคลื่อนย้ายด้วยตัวของทาสเองอีกวิธีหนึ่ง จากหลักฐานคดี
 ความพบว่า ทาสส่วนใหญ่ซึ่งถูกนำมาขาย หรือขายตัวเป็นทาสมักหลบหนีไปจากนายเงินเดิม
 ซึ่งมีทั้งการหลบหนีไปขายตัวใหม่ เช่น อ้ายรุ่ง อีทรัพย์ อ้ายนิล อ้ายแจ่ม ทาสนายสมหนีไป
 อยู่กับหลวงภิกษานานาประเทศ²⁹ ทาสหลบหนีไปทำมาหากินหรือแอบแฝงอยู่ตามเมือง
 ต่างๆ เช่น นายมี อำแดงชมบิดา มารดาของอีแจ่ม อินุพิมพ์บุตรและหลานพากันหนีหนี
 ชำนารราวินายเงินไปตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน ณ บ้านฉลวยแขวงเมืองพรมบุรี อ้ายรอด
 อ้ายณ อ้ายช่วย ทาสพระพิพัฒโฆษากรมทำหนีไปอยู่ ณ เมืองไชยนาท, อีจิวมารดา อ้าย
 จินหย่นอง อีจิ้น อ้ายสม อีแดง อีจิว ทำสารขายตัวกับจีนมาเป็นเงิน 8 ซึ่ง ณ เมือง
 สาครบุรีหลบหนีมาแอบแฝงอยู่ ณ เมืองปราจิณบุรี ฉะเชิงเทรา, อีชิงทาสจีนไฟ อำแดงพน
 เงินค่าตัว 8 ตำลึง 2 บาท หลบหนีมาอยู่แขวงเมืองฉะเชิงเทรา และอ้ายทิมหนีไป
 รับจ้างเป็นลูกจ้างกงสุลฮอลันดา เป็นต้น³⁰

นอกจากนี้ยังมีการลักพาทาสหลบหนีไปอยู่กับผู้อื่น เช่น นายแก้วลักพาเอา อ้าย
 แหกฟัว อีสมเมีย อ้ายผุด อีคล้ายลูก ค่าตัว 3 ซึ่ง อ้ายภูฟัว อีแย้มเมีย ค่าตัว 2 ซึ่ง
 อีกรูขค่าตัว 1 ซึ่ง 15 ตำลึง อ้ายเลก ค่าตัว 1 ซึ่ง 3 ตำลึง อ้ายคง ค่าตัว 15 ตำลึง

²⁹ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 233 "ความเรื่องทำ
 สารกรมธรรม์," .

กษ. เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา รล. ฎีกา เล่ม 7 เลขที่ 97
 "ขอพระราชทานได้โปรดพิจารณาความ เรื่องอีเจียม เรื่องการขายทาส,"

³⁰ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 271 ร่างตราหน้าเมือง
 พรม ทาสนายมากหนีให้เอาตัวมาชำระ, ". จ.ศ. 1206 เลขที่ 174 "เรื่องมรดกกระหว่างอำแดง
 สมใจทย์กับนายชู อำแดงชมจำเลยฯ, ". จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 165 และ
 จ.ศ. 1222 เลขที่ 263.

✓ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. (ล) เล่ม 51 เลขที่ 275.

ทาส 9 คนของขุนชาญไชย มาแอบแฝง ณ แขวงเมืองลพบุรี, อ้ายตรุษ อ้ายโพ อ้ายข้าง อ้ายอยู่ทาสนายวอนหนีมาอาศัยอยู่กับขุนพัตเสื่อ บ้านปากน้ำ นางโพงเพง แขวงเมือง อ่างทอง, อี้อย่างแม่ อีเพียน อ้ายมั่ง อีแดง อ้ายกล้วย บุตรเกิดในเรือนเบี้ย พากันหนีมา ณ โรงจิ้งกระตัง อำแดงทรัพย์ แขวงเมืองตาก, จินกุนผ้า อำแดงแย้มเมียร อีเสื่อลูก ชายตัวอยู่กับหม่อมมุ่น กับจิ้นคุมชายอิหม่มบุตร พากันหนีไปนครนายก, อ้ายรุ่ง อ้ายบิล คำตัว 4 ชั่ง 10 ตำลึง หนีไปอาศัยกับขุนอาญาคดี ฟ้องส่งเงินค่าตัวนายเงินเต็ม เป็นต้น³¹

จากตารางการหลบหนีที่แสดงไว้ตอนต้นแล้ว เห็นได้ว่าคดีการหลบหนีของทาสจาก นายเงินมีจำนวนมาก แสดงให้เห็นการเคลื่อนย้ายของทาสจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง โดยเฉพาะเมืองที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ คือ บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา และบริเวณ เมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก และจากหลักฐานข้างต้นที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่าทาสมีการ เคลื่อนไหวค่อนข้างสูง และการเคลื่อนไหวของทาสในส่วนหนึ่งได้ตอบสนองความต้องการ ทาสเศรษฐกิจขณะนั้นด้วย

5.2.2 การเปลี่ยนฐานะของทาส

ทาสในสังคมไทยเป็นฐานะที่ไม่ตายตัวมีการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนฐานะจากทาสเป็นไท จากไทเป็นทาส ทาสมีโอกาสเป็นไทได้หลายวิธี เช่น โดยการไถ่ถอนตัว นายเงินอนุญาตให้ทาสเป็นไท โดยข้อกำหนดของกฎหมาย เช่น บุตรของนายเงินกับทาสหญิงบุตรมีฐานะเป็นไทตามบิดาคือ นายเงิน และการหลบหนีออกนอกระบบรวมทั้งการฎีกาขอเปลี่ยนฐานะจากทาสซึ่งเป็น ปราบกฏการผิดที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์อย่างชัดเจนและมีลักษณะที่แตกต่างจากสมัยเดิม คือ การเปลี่ยนฐานะของทาสเนื่องจากปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมมีมากขึ้น ดังเห็นได้จากปริ มาณการไถ่ถอนตัวของทาส และการฎีกาขอเปลี่ยนฐานะจากทาสเป็นไพร่ ข้าพระ และทหาร เช่น อีจาดขอไถ่ตัวจากอ้ายนุดนายเงิน, อ้ายม้วยทำฎีกาขอ

³¹ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 253 "หนังสือพระขยามหา..."

อำมาตย์ถึงพระลพบุรีเรื่องทาสขุนชาญไชย, ". จ.ศ.1207 เลขที่ 253 "เรื่องให้ส่งทาสนายวอน
ซึ่งมาอาศัยอยู่กับขุนพัดเสื่อไปว่ากล่าว ณ กรุงเทพฯ, ". จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1214
เลขที่ 74 "เรื่องทาสหนีมาอยู่ ณ โรงจีนกระตง อำแดงทรัพย์, ". จ.ศ. 1215 เลขที่ 105
และ จ.ศ.1223 เลขที่ 233 "ความเรื่องสารกรมธรรม์, ". ตามลำดับ
สมัครเป็นไพร่หลวง ลาวเฉลยเจ้าพระยาบดินทรเดชาขอวางค่าตัวกับหลวงสรยุทธวิทธิกร
และ ขอสมัครเป็นข้าวัดบวรนิเวศ, เลกเฉลยพระยาบันเทิงภูบาลขอสมัครเป็นทหาร, เขมร
เฉลย ขอสมัครเป็นทหารปืนใหญ่ซึ่งไม่ได้รับอนุญาตจึงขอสมัครเป็นไพร่หลวงวัดนิเวศน์ธรรม
ประวัติ และเขมรนอกซึ่งชายตัวเป็นทาสอำแดงพุกให้ไปรับจ้างทำงานหาเงินผ่อนส่งค่าตัว
เป็นต้น^{๓๒} ทำให้ทาสมีโอกาส การเคลื่อนไหวมากขึ้น

5.2.3 การฎีกา

การร้องทุกข์ของราษฎรขอความคุ้มครองจากกษัตริย์โดยการฎีกา เป็นจารีตที่ปฏิบัติ
มาแต่ครั้งอยุธยา แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายนักทั้งนี้คงเป็น เพราะเงื่อนไขบางประการ เช่น
การมีบทลงโทษ นอกจากนั้นในบางรัชกาลก็ปิดโอกาสของราษฎรในการฎีกา พระราชกำหนด
ใหม่ พ.ศ. 2327 ระบุว่า

...ห้ามอย่าให้เขียนหนังสือฟ้องในฎีกาคำกฎหมายไปยื่นอุทธรณ์แต่ก่อนเป็นอันขาด
ทีเดียว ถ้าแลผู้ผิดคิดจะฟ้องร้องเพื่อความสิ่งใด ให้เข้าไปยังลูกขุน ณ ศาลา และ
ลูกขุน ณ ศาลหลวง มีคำเจรจาว่าข้าพเจ้าจะฟ้องกฎหมาย...ให้ขุนศรีธรรมราช

---

^{๓๒} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 254 "เรื่องเร่งรัด
เอาตัวทาสของนายนุดจากหลวงสัมมาตรา, " .

กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 94 "บัญชีผู้ถวายฎีกา" .

กษ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ พ.ศ. เล่ม 3 เลขที่ 95 เล่ม 3 เลขที่ 254
หนังสือกราบบังคมทูล นก. เล่ม 6 เลขที่ 2 .

เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา รล.ฎีกาเล่ม 3 เลขที่ 402 .

แลจ่าศาลนำเอาตัวความไปเขียนคำฟ้องคำกฎหมาย ต่อหน้าลูกขุน 4-5 คน ให้รู้
เห็นเป็นพยานกัน...^{๓๓}

หมายความว่า ราษฎรที่ต้องการดำเนินคดีฟ้องร้องผู้ใดนั้น ราษฎรผู้นั้นต้องไปเขียนคำฟ้องที่
ศาล หากผู้นั้นเขียนไม่ได้ให้เสมียนศาลเป็นผู้เขียนให้

จารีตการให้ราษฎรฎีการื้อฟื้นและส่งเสริมเด่นชัด นับตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้นำกลองวินิจฉัยเกร็ดตั้งไว้ที่ทิมดาบในพระราช
วังชั้นนอก สำหรับให้ราษฎรร้องทุกข์ตักกลองร้องฎีกา^{๓๔} อย่างไรก็ตามคำร้องฎีกาในสมัยนี้
ยังไม่เป็นที่แพร่หลายนัก คำร้องฎีกาที่ปรากฏ เป็นคำกล่าวโทษการตัดสินไม่เป็นธรรมของ
เจ้าหน้าที่ การขอลงค่าตัว การขอเปลี่ยนสถานะ เช่น จากทาสเป็นไพร่

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโอกาสของราษฎรมีมากขึ้น มี
ประกาศพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการฎีกาหลายฉบับ พ.ศ. 2394 พระราชบัญญัติเรื่องให้รับ
ร้องทุกข์ราษฎร พ.ศ. 2396 ประกาศเรื่องการฎีกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จออก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เพื่อให้ราษฎรร้องทุกข์ถวายฎีกา เดือนละ 4 ครั้ง^{๓๕}
พ.ศ. 2397 ประกาศว่าด้วยลักษณะที่จะใช้ถ้อยคำในฎีกาทูลเกล้าฯถวาย พ.ศ. 2398
ประกาศเรื่องถวายฎีกา โปรดเกล้าฯ ให้ถวายฎีกาได้ทุกเมื่อ นอกจากนี้จากเดิมซึ่งให้กรม
ล้อมพระราชวังแต่เขียนให้ เป็นให้ผู้ใดแต่งเขียน หรือเองก็ได้ และพระราชทานเงินอีก
หนึ่งสลึงให้เป็นบำเหน็จ รางวัลแก่ผู้ถวายฎีกาเมื่อได้ความจริง ถ้าชนะก็ให้เพิ่มอีกหนึ่ง
สลึง^{๓๖} การถวายฎีกาจึงเป็นที่แพร่หลายมากขึ้น

เนื้อหาฎีกาแบ่งได้อย่างกว้างๆ คือ เป็นการอุทธรณ์คำพิพากษาหรือทุกข์ที่ได้รับ
ความไม่เป็นธรรมจากขุนนางในการพิจารณาคดี และในการปกครอง การขอรับพระราช

^{๓๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, หน้า 363-364.

^{๓๕} ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 47.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 73, 133 และ 403.

ทานลดโทษ การขอเปลี่ยนแปลง และสถานะ การทำมาหาเลี้ยงชีพ ลักษณะฎีกาที่น่าสนใจ ซึ่งมีอยู่จำนวนไม่มากนักในช่วงรัชกาลที่ 3 และ 4 คือ ฎีกาเกี่ยวกับการทำมาหากิน และการเปลี่ยนแปลงสถานะ

การดำเนินนโยบายของรัฐในทางเศรษฐกิจที่สำคัญในช่วงนี้คือ ภาษี และการค้าเสรี ภาษีอากรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น และอัตราที่แน่นอน ทำให้ราษฎรซึ่งเคยเสียส่วยเป็นของหรือไม่เคยเสียต้องเสีย เป็นเงินภาษีในปริมาณ และจำนวนที่มากขึ้น ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ดังเห็นจากฎีกาของราษฎรจำนวน 11 คน แขวงกรุงเก่า นำเรื่องราวมาร้องผู้ใหญ่ในกรมฯขอให้ลดเงินค่านา^{๓๗} ฎีกานายแย้มทูลเกล้าฯ ถวายให้เลิกภาษีอากรต่างๆ เพื่อราษฎรจะได้อยู่เย็นเป็นสุข^{๓๘}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรูปแบบของการฎีกาปรากฏชัดเจนขึ้น พ.ศ. 2421 (จ.ศ. 1240) ตั้งแต่กองความสำหรับรับเรื่องราวร้องทุกข์ของราษฎร^{๓๙} ซึ่งอีกประมาณ 10 ปี ต่อมาพัฒนาเป็นศาลฎีกา ใน พ.ศ. 2432^{๔๐} รวมทั้ง

^{๓๗} กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 56 "(2) ฎีการ้องทุกข์กรุงเก่าโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงษานุวงศ์ และท่านเสนาบดี ถวายความเห็นที่จะยกเงินค่านาให้ราษฎรที่นำมาไม่ได้ผลตามฎีกาของราษฎรที่ร้องทุกข์ขอความกรุณาลดหย่อนเงินค่านา แขวงกรุงเก่า,".

^{๓๘} กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219 เลขที่ 127"(3) นายแย้มกราบทูลให้เลิกภาษี,".

^{๓๙} "ประกาศตั้งแม่กองความสำหรับรับเรื่องราวร้องทุกข์ของราษฎร" ประชุมกฎหมายประจำศก (พ.ศ. 2421) เล่ม 10.

^{๔๐} "ประกาศเลิกคอมมิตตีตรวจความฎีกา และตั้งอธิบดีศาลฎีกา" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 12.

การวางระเบียบในประกาศต่างๆ เช่น ประกาศเรื่องคนโทร้องถวายฎีกา ทางเสด็จ
พระราชดำเนิน พ.ศ. 2411 (จ.ศ. 1230) ประกาศว่าด้วยผู้จะถวายฎีกาให้ร้องคำนับต่อ
ท่านอธิบดีในศาลนั้นๆ พ.ศ. 2417 (จ.ศ. 1236) ประกาศให้ราษฎรถวายฎีกา พ.ศ.
2427 (จ.ศ. 1246) ประกาศเรื่องพลทหารถวายฎีกา พ.ศ. 2433 (ร.ศ. 100)
ประกาศว่าด้วยลงชื่อผู้แต่งผู้เขียนหนังสือฟ้องเรื่องราว และฎีกา พ.ศ. 2434 (ร.ศ.
110)* ประกาศว่าด้วยเรียกค่าธรรมเนียมความฎีกา ร.ศ. 116 ประกาศเรื่องทูลเกล้าฯ
ถวายฎีกา ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ประกาศตั้งกรรมการตัดสินความฎีกา พ.ศ. 2411
(ร.ศ. 117)

การตั้งศาลฎีกา และวางแบบของฎีกา ใน พ.ศ. 2432 และ 2434 ช่วย
จัดรูปแบบของการฎีกาให้สอดคล้องกับการศาลสมัยใหม่ คือจำกัดเนื้อหาในการฎีกาให้ชัดเจน
ขึ้นให้เป็นการขอลดหย่อนผ่อนโทษ และกล่าวโทษคำพิพากษาแทนกล่าวโทษผู้พิพากษา ต่อมา
จำกัดเหลือเพียงการขอลดหย่อนผ่อนโทษเท่านั้น จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงมีการวางระเบียบฎีกาให้เป็นแบบแผนขึ้นด้วย พระราชกฤษฎีกาวาง
ระเบียบการทูลเกล้าถวายฎีกา พ.ศ. 2457

ด้วยเหตุนี้ฎีกาของราษฎรนับแต่รัชกาลที่ 3, 4 และ 5 จึงมีจำนวนมาก ซึ่ง
สามารถชี้ให้เห็นถึงความเป็นไป และการเคลื่อนไหวของราษฎรได้

ในกรณีของทาส การรื้อฟื้นส่งเสริมการฎีกาของราษฎร ทำให้กฎเกณฑ์เกี่ยวกับ
ทาสเปลี่ยนไปด้วย การเปิดโอกาสให้ราษฎรกว้างขึ้นนี้ ส่งผลให้ทาสมีโอกาสในการเคลื่อนไหว
ไต่ถามมากขึ้น และมีการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ ความสัมพันธ์ และสิทธิของทาสใหม่

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง ระบุว่า...ถ้าทาสแค้นใจ เจ้าเบี้ยนายเงินด้วยประการใดๆ
ฟ้องให้เรียกนายเงินออกมายังโรงสาร ท่านว่าให้มันส่งเงินค่าตัวมันแก่นายเงินเสีย
เอนจึงให้มันฟ้อง อย่าให้มันฟ้องเหนือเงินท่าน ถ้าเจ้าเงินทำผิดเป็นความมหันตโทษ

ถ้าไม่ส่งค่าตัวที่รับฟ้องไว้พิจารณาได้...⁴¹

ในกรณีของการส่งเงินค่าตัว หากเจ้าหน้าที่ไม่รับเงินซึ่งขอไต่ตัวถึง 3 ครั้ง ให้ฟ้องร้องยังเจ้า
กระทรวงแพ่งเกษมให้ว่ากล่าวในกำหนด 3 วัน สำหรับในพระนคร และ 7 วัน สำหรับนอก
พระนคร⁴²

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทาสมีโอกาสเป็นอิสระได้ง่ายขึ้น
กำหนดระยะเวลาในการไต่ถอนตัว 1 เดือน หากนายเงินไม่ยินยอม ถือว่าทาสนั้นพ้นจาก
นายเงิน และเงินนั้นตกอยู่กับตระลาการ สำหรับการฟ้องร้องฎีกานั้น ปรากฏว่าทาสทำ
เรื่องร้องฎีกาด้วยเช่นกัน เชื่อว่ากฎหมายที่เดิมคงไม่เคร่งครัดนัก

เท่าที่ปรากฏหลักฐานในเวลานี้ ฎีกาของทาสปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งไม่มาก
นัก เป็นฎีกาของลาวเชลยของพระยามหาอำมาตย์ป้อม ซึ่งตกอยู่กับบุตรของพระยามหา
อำมาตย์ป้อม กล่าวโทษนายเงินว่าใช้ให้ได้รับความลำบากขอสมัครเป็นไพร่หลวงทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตัดลินตามใจสมัคร เพราะถือว่าเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เช่นกัน⁴³
และฎีกา วางค่าตัว เช่น อ้ายมัยทาสพระองค์เจ้าโสมวดี ขอวางค่าตัวไปอยู่กับนายเงิน
ใหม่⁴⁴

ฎีกาของทาสในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงเป็น
เรื่องทาสขอสมัครเป็นไพร่หลวง และกล่าวโทษนายเงิน และตระลาการ เรื่องการขอไต่ค่า
ตัว อาทิ อ้ายสุน อ้ายอยู่เป็นทาสในเรือนเบี้ย นายเนตรอยู่แขวงเมืองนนทบุรี ฟ้องกล่าว
โทษพระนนทบุรีและนายเนตรว่า นายเนตรไม่ยอมรับเงินซึ่งขอไต่ตัวแล้วถึง 3 ครั้ง พระ

⁴¹ "พระอัยการลักษณะรับฟ้อง ม.12 กฎหมายตาสามดวง เล่ม 2, หน้า 33

⁴² เรื่องเดียวกัน, มาตรา 13 .

⁴³ กหช. เอกสารรัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล เล่ม 6 เลขที่ 11 .

⁴⁴ กหช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1222 เลขที่ 94 "บัญชีถวายฎีกากกล่าว

โทษในคดีความต่างๆ ในรัชกาลที่ 4," .

นนทบุรี เป็นผู้กตความไว้ไม่ชำระความ และนายศุขสิทธิ์หลังมือเป็นทาสในพระองค์เจ้าในพระบาทมหาราชวัง อยู่แขวงกรุงเทพฯ นำฎีกาทูลเกล้าฯถวายขอสมัครเป็นไพร่หลวง⁴⁵ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีฎีกาฟ้องกล่าวโทษนายเงินเกี่ยวกับการทำร้ายร่างกาย เช่น อ่างแดงแจ่มเป็นอาของอีแจ่มทาสนายภู ฟ้องนายเงินว่ากระทำการฆ่าเรา⁴⁶ ในกรณีนี้ลูกขุน ๗ ศาลาเห็นว่า ควรให้ทาสส่งค่าตัวตามกฎหมายก่อนจึงจะฟ้องได้ อย่างไรก็ตามก็ปรากฏว่าการฎีกาฟ้องร้องของทาสนั้นมีปรากฏเสมอๆ และก็รับไว้พิจารณาด้วยเช่นกัน

ฎีกาทาสเพิ่มปริมาณมากขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนมากเป็นฎีกาเกี่ยวกับการไต่ค่าตัวตามเกษียณอายุ แสดงถึงการรับรู้ และเคลื่อนไหวของทาสที่ทางรัฐเปิดโอกาสให้ในสมัยนี้ด้วยพระราชบัญญัติเกี่ยวกับทาสฉบับต่างๆ นอกจากนี้การควบคุมกำลังคน(การเกณฑ์แรงงาน การเกณฑ์ส่วย) การเก็บภาษี มีผลให้ทาสส่วนหนึ่งต้องการเปลี่ยนสถานะจากทาสเป็นไพร่ โดยการขอย้ายสังกัด การสมัครเป็นไพร่หลวง สม ข้ำพระโยมสงฆ์ และทหาร เป็นต้น อาทิ ทาสเชลยของพระยาไพบูลย์สมบัติตั้งทำนากี่แขวงเมืองนนทบุรี ขอสมัครเป็นไพร่หลวงวัดนิเวศน์ธรรมประวัติเนื่องจากได้รับความเดือดร้อนที่ต้องเสีย ค่าน้ำ ค่านา ซึ่งเดิมเคยเสียเป็นเพียงข้าวสารปีละเกวียน⁴⁷

⁴⁵ กษ.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1222 เลขที่ 94 "บัญชีผู้ถวายฎีกากล่าวโทษในคดีต่างๆ ในรัชกาลที่ 4,"

⁴⁶ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงกลาโหม รล.กท เลขที่ 1 "สารตราท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาฯ มาถึงพระยาเพชรบุรี,"

⁴⁷ กษ., เอกสารรัชกาลที่ 5 หนังสือกราบบังคมทูล เล่ม 5 เลขที่ 1.

การเคลื่อนไหวของทาสมีผลต่อนายเงินและรัฐ ปรากฏการณ์ระหว่างนายเงินกับ

ทาสที่เด่นชัดในช่วงนี้ คือ คดีฟ้องร้องระหว่างนายเงินและทาส นายเงินมักขัดขวางการไต่
 ถอนตัวของทาสปรากฏในหลายรูปแบบ ได้แก่ การไม่ยอมรับเงินค่าตัวของทาสตามราคาที่ซื้อ
 ขายกัน หรือค่าตามเกษียณอายุโดยเฉพาะ เมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูก
 ทาสลูกไทย พ.ศ. 2417 เป็นต้นมา อาทิ อ้ายเกิด อ้ายแดง อ้ายเคลิ้ม อิกลิ้น เป็น
 ทาสของอำแดงเอม ขอวางเงินค่าตัว^{๔๘} นายหล้าเข้าในพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิง
 จันทราสาทวารเป็นทาสนายหลง วางเงินค่าตัวจากนายเงินแล้ว นายเอมยังเอาหนังสือมา
 ฟ้องอีก^{๔๙} อีสุด อีจิว เป็นทาสนายหว่างอำแดงนุ่นขอส่งเงินตามเกษียณอายุ นายเงิน
 ไม่ยอมรับเรียกเงินตามเงินเดิมซึ่งขอไต่มาจากนายเงินเดิม^{๕๐} เป็นต้น

ประเด็นต่อมาคือ นายเงินฉ้อสารกรรมธรรม์ทาส มีการลักซื้อลงใส่ในสารกรรม
 ธรรม์ การไม่ลักหลังสารกรรมธรรม์เมื่อทาสชำระเงินค่าตัวแล้ว เช่น ขุนชำนาญมนตรี อิ่ม
 เพิกเฉยเงินซึ่งทาสให้หักดอก และต้นในสารกรรมธรรม์^{๕๑} จินเช่น อำแดงริ้ม จินช่วง ลักซื้อ
 นายสุข อำแดงพ่วง นายเล็ก นายช้อย หนูแดง หนูรอด หนูหน่น ทำสารกรรมธรรม์ และนำตัว
 ไปจำตรวน^{๕๒}

อีกประเด็นคือ นายเงินเร่งเงินค่าตัวทาส เช่น จินเถานายเงินเร่งเงินค่าตัว

^{๔๘} กหข. เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา รล.ฎีกา เล่ม 1 เลขที่ 15 .

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน เล่ม 1 เลขที่ 22 .

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3 เลขที่ 274 "เรื่องพระราชครูพิเชตได้ยกพยาน...

กลับตัดสินให้อีสุดเสียเงินค่าตัวเกินอายุตามที่โจทก์กล่าวหาเท็จ," .

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2 เลขที่ 19 .

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2 เลขที่ 38 "คำอุทธรณ์คำพิพากษาเรื่องกล่าวโทษ

ขุนจำเมืองกับจินเข้มคบคิดกันทำสารกรรมธรรม์," .

จากอ้อยซึ่งมาขายตัวเป็นทาส^{๕๓} ม.ร.ว.ไฉนเร่งเงินค่าตัวจากอ้อยแห่งทาส^{๕๔} ซึ่งเกี่ยวกับการกำหนดค่าตัวตามเกษียณอายุลูกทาสลูกไท นายเงินกลัวเสียเงินซึ่งช่วยไถ่ทาสมาในราคาสูงกว่าพิกัดใหม่ จึงเร่งเงินค่าตัวทาสและรวมถึงการไม่ยอมให้ไถ่ตัวในอัตราพิกัดที่ตั้งขึ้นใหม่ด้วย

นอกจากนี้ยังมีการฟ้องกล่าวโทษทาส เช่น กล่าวหาว่า ทาสลักทรัพย์ ขุนทรบาล นายเงินกล่าวโทษอหิงทาสลักทรัพย์ไป^{๕๕} นายเงินสมรู้ร่วมคิดกับเจ้าหน้าที่ และเจ้าหน้าที่ ตัดสินไม่เป็นธรรม เช่น อ้ายพู่เป็นทาสพระนรินทรราชเสนี ต่อมาไปอยู่กับ หมื่นวิเศษร้อง ว่าถูกทำร้ายร่างกาย และตระลาการกดความไว้^{๕๖} การทำร้ายร่างกาย เช่น อำแดงซุม ทำร้าย ร่างกายอิดิมทาส พระนรินทรราชเสนีนายเงินทำร้าย ร่างกายอ้ายพู่ทาสซึ่งถูกใช้ให้ ทำเหรียญ, อำแดงเขมนายเงินทำร้าย ร่างกายอ้ายตอม ภรรยาและลูก^{๕๗} และการเปลี่ยน สารกรรมธรรม์จากการขายตัวเป็นทาสมาเป็นการกู้เพื่อมิให้สูญเสียเงินตามพิกัดค่าตัวลูกทาสที่ ลดลง เช่น นายเหมนายเงินอิตีตะเปลี่ยนจากสารกรรมธรรม์ขายตัวเป็นสารกรรมธรรม์ในการ กู้^{๕๘}

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2 เลขที่ 126 .

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 15 เลขที่ 44 .

^{๕๕} กทข., เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา รล.ฎีกา เล่ม 2 เลขที่ 60.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 5 เลขที่ 44 .

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2 เลขที่ 1 .

เล่ม 5 เลขที่ 44 .

เล่ม 5 เลขที่ 52 .

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, เล่ม 3 เลขที่ 325.

สำหรับรัฐ การฎีกาของทาสมีส่วนต่อการปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ของรัฐเช่นกัน เช่น ฎีกาอำแดงจั่น กล่าวโทษนายเอี่ยมผัว ลักเอาชื่อไปขายโดยไม่รู้เห็น จึงขอให้หลวงช่วย เหลืออย่าให้ต้องตกเป็นทาสผู้อื่น ซึ่งเป็นผลให้เกิดพระราชบัญญัติผัวขายเมีย บิดามารดา ขายบุตร พ.ศ.2409^{๕๙} "ผัวขายเมีย เมียขายผัว พ่อแม่ขายลูก พี่น้องขายกัน เพื่อนฝูง ต้องลงกำแพงแกงได้ยินยอมมีผู้รู้เห็นจึงขายได้" ฎีกาอิสาทาส กล่าวโทษนายเงินเพิ่มเงิน ในสารกรมธรรม์ ลูกขุนปรับอิสาทาสให้ใช้ต้นเงินและดอกเบี้ยย อิสาทาสไม่มีเงินเสียดอก ครั้นจะยก เลิกดอกเบี้ยยก็เป็นการเสียประเพณี จึงให้ใช้เงินต้นเต็มตามสารกรมธรรม์ สำหรับดอกเบี้ยย ถ้าไม่มีเงินให้เขียนลูกหนี้ แล้วลดเงินสามทศต่อดำลึง ฎีกาดังกล่าวนี้เป็นมาของ ประกาศว่า ด้วยทาสลูกหนี้ไม่มีเงิน ดอกเบี้ยเสียแก่เจ้านั้นนายเงินก็เขียนลดเงินดอกเบี้ยย 3 ทศ ต่อ ดำลึง^{๖๐} เป็นต้น

จึงเห็นได้ว่า ฐานะและบทบาทของทาสในช่วง พ.ศ. 2398 - 2448 สืบเนื่อง มาจากช่วง พ.ศ. 2325 - 2398 ก่อนที่มีการทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษ ทั้งในด้านบทบาทด้านแรงงานและเงินทุน และความสัมพันธ์กับรัฐ ซึ่งทาสมีฐานะใกล้เคียงกับไพร่ ด้วยโอกาสเช่นนี้ทำให้ทาสมีการเคลื่อนไหวที่ตอบสนองรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวัฏจักรการหมุนเวียนของเงินและแรงงานซึ่งเติบโตและเกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจขึ้น

^{๕๙} "ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตร" ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2409, เล่ม 4 , หน้า 76 - 81.

^{๖๐} "ประกาศว่าด้วยทาสลูกหนี้ไม่มีเงินดอกเบี้ยย เสียแก่เจ้านั้นนายเงินก็เขียนลดเงินดอกเบี้ยย 3 ทศต่อดำลึง" ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 8, หน้า 17-19 .

5.3 ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงิน ทาส, นายจ้าง - ลูกจ้าง

ในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นไปในลักษณะของความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่กับผู้น้อยนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างทาสกับเจ้านายเงินพัฒนาจากความผูกพันแบบที่เจ้านายเงินมีอำนาจเหนือตัวทาส มาเป็นความผูกพันซึ่งนายเงินมีสิทธิเพียงเหนือทรัพย์สินเท่านั้น ในรูปแบบของลูกหนี้กับเจ้านั้นและนายจ้างกับลูกจ้าง

ความสัมพันธ์ระหว่างทาสกับนายเงินแต่เดิม ทาสหรือลูกหนี้ต้องตกอยู่ใต้บังคับบัญชาของนายเงิน การขายทาสจัดว่าเป็นวิธีการกู้ยืมหนึ่งซึ่งผู้กู้ได้ตกลงกับเจ้านั้นส่งสมาชิกของครอบครัวไปเป็นประกันการชำระหนี้ ด้วยวิธีการนี้ลูกหนี้ไม่ต้องรับใช้การงานให้เจ้านั้นและยังได้รับยกเว้นการชำระดอกเบี้ย แต่บุคคลซึ่งเป็นจำนนตกเป็นลักษณะของเจ้านั้นหากลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ตามกำหนดที่ตกลง ประมาทว่าเมื่อการใช้กรรมธรรม์ในการกู้เป็นที่ยอมรับบุคคลผู้ถูกจำนำไม่จำเป็นต้องตกเป็นหนี้ติดตัวของเจ้านั้นเช่นเดิม เนื่องจากกรรมธรรม์เป็นหลักฐานที่มีผลทำให้หนี้แน่นนอนและถาวรตลอดเวลาที่เจ้านั้นถือกรรมธรรม์ไว้ ดังนั้นบุคคลที่ถูกขายยังยอมตกอยู่ภายใต้อำนาจของผู้ซื้อตลอดไป เจ้านั้นมีสิทธิยึดตัวลูกหนี้ไปจนกว่าจะได้รับการชำระเงิน หรือคุมตัวไปขังยังตระลาการ มุลนายยังไม่สามารถเรียกเอาตัวทาสกลับมาทำงานได้^{๕๒} เจ้านายเป็นผู้รับผิดชอบและควบคุมทาสและผู้เกี่ยวข้องกับทาสเช่นเดียวกับมุลนาย "...เจ้านายรู้เห็นว่าเขยทาสแลบิดาทาสนั้นเป็นผู้ร้ายให้คุมเอาตัวมาส่งให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการฯ ให้จับกุมเอาตัวมาพิจารณาเป็นสัจแล้ว..."^{๕๓} ทั้งนี้เพราะความผูกพันระหว่างเจ้านาย นายเงินกับทาสเป็นสิ่งสำคัญ ความผูกพันในลักษณะ

^{๕๑} "พระอัยการลักษณะรับฟ้อง มาตรา 13" กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 2 , หน้า 34 .

^{๕๒} นิโคลาส แชร่แวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ, หน้า 132.

^{๕๓} พระราชกำหนดเก่า มาตรา 12 "ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3,

นี้จึงมีลักษณะ เป็นความผูกพันในตัวบุคคล และค่อนข้างเป็นการถาวร ดังเห็นได้จาก การไม่ระบुरะยะเวลาที่แน่นอนของความผูกพัน รวมทั้งโอกาสในการหลุดพ้นจากการเป็น ทาสขึ้นอยู่กับนายเงินเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์ค่อยๆ เปลี่ยนไป สิทธิของนายเงินเหนือตัว บุคคลค่อยๆ ลดน้อยลง และเปลี่ยนมาเป็นสิทธิของนายเงินเพียงเหนือทรัพย์สินเท่านั้น (อย่างน้อย ในปลายสมัยอยุธยาถึงต้นสมัยรัชกาลที่ 1) นายเงินไม่มีสิทธิทำร้ายทาสจน ถึงแก่ชีวิต ยิ่งเป็นทาสซึ่งขายในราคาต่ำกว่ากำหนดสิทธิของนายเงินเหนือตัวทาสทั้งใน ด้านร่างกายหรือแรงงานยิ่งลดลง เช่น นายเงินไม่สามารถให้ทาสต้องโทษแทนได้^{๕๔} หากใช้ทาสไปค้าขายและได้รับบาดเจ็บนายเงินต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อทาส^{๕๕} ถ้านายเงิน เอาทาสไปค้าขายเป็นเพื่อนหรือรับจ้างทาสถึงแก่ความตายมิให้นายเงินเอาค่าตัวทาสหรือให้ เอาเพียงค่าจ้างเท่านั้น นายเงินมีสิทธิทุบตีทาสได้แต่อย่าให้ถึงสาหัส^{๕๖} ในกรณีของการฟ้อง ส่งค่าตัว หากทาสฟ้องส่งค่าตัวแล้วถึง 3 ครั้งนายเงินไม่รับให้คิดเอา "สิบหยิบเอาหนึ่งกับ เจ้าทาส"^{๕๗} นายเงินเร่งเงินจากทาสยังตระลาการโดยเอาทาสลงน้ำตากแดด 3 เดือน แล้วยังไม่ได้เงินให้คืนทาสกับนายเงิน ตระลาการจะเอาทาสใส่ชื่อคาไซ่ตราวมิได้^{๕๘} อย่งไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างทาสกับนายเงินหมดไปเมื่อเกี่ยวกันกับรัฐ เช่นมุลนายนำ ทาสไปในการสงคราม แล้วทาสถึงแก่ความตายนายเงินจะเอาเงินกับผู้ชายไม่ได้^{๕๙}

^{๕๔} "พระอัยการลักษณะทาส มาตรา 5" กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 2, หน้า 289

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, มาตรา 25, หน้า 299.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, มาตรา 33, หน้า 307.

^{๕๗} "พระอัยการลักษณะตระลาการ มาตรา 115" กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 2, หน้า 181-116

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, มาตรา 116, หน้า 181

^{๕๙} "พระอัยการลักษณะทาส มาตรา 17" กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 2, หน้า 294.

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาสที่เห็นได้ชัด ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ สิทธิในการพ้นจากทาสเป็นไทกฎหมายที่เกี่ยวกับการวางเงินไต่ตัวของทาสจากนายเงินนั้น เดิมกล่าวว่าทาสซึ่งฟ้องส่งค่าตัวนายเงินถึง 3 ครั้งแล้ว นายเงินยังเพิกเฉยให้ไปฟ้องยังศาล ถ้านายเงินขัดข้องประการใดให้ไปว่ากล่าวกันยังศาลตามกำหนดเวลา ถ้านายเงินไม่ไปนายเงินไม่มีสิทธิมาว่ากล่าวกับทาสต่อไป⁷⁰ ซึ่งนายเงินมักทำให้ชักช้ายืดเยื้อไม่ไปว่ากล่าวตามกำหนดทำให้นายเงินยังมีสิทธิในตัวทาสอยู่ ดังนั้นพันธะระหว่างนายเงินกับทาสจึงยังคงอยู่ ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการกำหนดพันธะนี้ให้ชัดเจนขึ้น

...ถ้าผู้คุมเอาหมายไปให้นายเงินออกมาว่ากล่าวแลรับเงินตามกำหนด มันไม่รับหมายมันว่าให้หมายไปให้มูลนายส่งแลว่าบิดพลัวไปประการใดก็ดี ให้ทิ้งหมายไว้ให้มันที่มันอนึ่งถ้ามันรับหมายแล้วมาในกำหนดแต่รอเป็นที่หลายครั้งหลายหน ไม่อยู่ว่าคดีให้สำเสร็จ มันแกลังจะให้ยากแก่ความเมือง มันไปพ้นเดือนหนึ่งแล้วมันกลับมาจะว่าต่อไป อย่าให้รับบังคับบัญชา ให้มันขาดจากเจ้าจากทาสกัน (ขีดเส้นโดยผู้เขียน)⁷¹

นายเงินไม่สามารถบิดพลัวได้โดยมีกำหนดที่แน่นอนภายใน 1 เดือน ในกรณีของการผูกคอกมีกำหนด 10 ปี หากเกินจากนี้ นายเงินคิดได้แต่เพียงดอกเบี้ย "แต่ต่อน่า" เท่านั้น⁷² การเป็นความกันในเรื่องกัณฑ์ชายคนนั้นให้ดำเนินการกันในโรงในศาล⁷³ และนายเงินไม่มีสิทธิใน

⁷⁰ "พระอัยการรับฟ้อง มาตรา 13" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 , หน้า 34.

⁷¹ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 30" ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 5 , หน้า 404.

⁷² "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 28 " ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3 , หน้า 398.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 9, หน้า 337.

การทำร้ายทาสหรือจับทาสซึ่งหลบหนีไปโดยพลการต้องมีหมายให้กรมการเมืองสืบสวนจับกุมตัวทาสมาพิจารณา ณ กรุงเทพฯ⁷⁴ กฎเกณฑ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงขอบเขตของความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาสที่ชัดเจนขึ้น

นอกจากนี้ยังเห็นได้จากพฤติกรรมของทาสที่เปลี่ยนไป เมื่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไป และรัฐมิได้เข้มงวดกับกฎเกณฑ์มากนัก เช่นการที่ทาสฟ้องนายเงิน ทาสฎีกาเพื่ออุทธรณ์คำตัดสิน ฟ้องนายเงิน และเปลี่ยนฐานะ (ทาสเชลย) โดยเฉพาะการซื้อขายทาสตามวัตถุประสงค์ของการใช้แรงงาน คือการซื้อขายทาสของนายเงินนั้นมีวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์จากทาสโดยตรง เช่น การใช้ทาสในการผลิตในภาคเกษตรกรรม การค้าขาย การรับจ้าง โสเภณี เนื่องจากเกิดนายเงินในลักษณะใหม่บางส่วน คือ นายทุนชาวจีน ชาวไทย และชาวตะวันตก ที่ดำเนินกิจการเฉพาะอย่าง ด้วยเหตุนี้ทาสซึ่งเป็นแรงงานที่สามารถหาซื้อได้ง่าย จึงเข้ามามีส่วนในการดำเนินกิจกรรมเหล่านี้ด้วย การซื้อทาสมีลักษณะของการจ้างแรงงาน คือ มีการกำหนดเจตนาของการใช้แรงงานและลักษณะของงาน เช่น กรณีของการไถ่ทาสมาทำนา โดยใช้ทาสเป็นแรงงานในการผลิต ซึ่งมีทั้งการแบ่งผลประโยชน์กับคนละครึ่งกับนายเงิน และใช้เงินเงินต้นซึ่งนายทุนเป็นผู้ลงทุน หรือ การไถ่

⁷⁴ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 270 "หนังสือพระยาอำมาตย์ถึงพระลพบุรีให้ส่งตัวหมื่นทรงละครโจทย นายทอง นายมาจำเลยกับอ้ายกลืน อีนิล ทาสมา ณกรุงเทพฯ.", จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1222 เลขที่ 165 "หนังสือพระราชเสนาถึงพระพรหมบุรี,".

ทาสมาใช้โดยลดราคาค่าตัวของทาสเป็นไปในลักษณะของกิ่งค่าจ้างจนกระทั่งเป็นการจ้างโดยสมบูรณ์⁷⁵ และการใช้ทาสในกิจการอื่นๆ เช่น การขายบุตรสาวให้กับนายเงินซึ่งนำไปหัตถละคร โดยมีกำหนดระยะเวลา 10 ปี หากไถ่ตัวไปก่อนถึงกำหนดต้องถูกปรับเป็น 2 เท่า⁷⁶

จึงเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาส เป็นลักษณะนายจ้างกับลูกจ้าง คือ มีกำหนดระยะเวลาและลักษณะการใช้งานชัดเจนด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินทาสจึง เป็นความผูกพันที่ขึ้นอยู่กับการใช้หนี้ค่าตัว และมีกำหนดระยะเวลาสิ้นสุดเร็ว ความสัมพันธ์นี้จึง เป็นความสัมพันธ์ที่ต่างจากเดิม การเลิกทาสโดยพระราชบัญญัติฉบับต่างๆ เกิดขึ้นท่ามกลางสภาพที่ระบบทาสคลายตัวลงมากแล้ว

⁷⁵ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตร กษ.3.2 เลขที่ 2 "เรื่องชวานากกล่าวโทษกรมनावากดี เรื่องเช่านากัน," .

⁷⁶ กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 จ.ศ.1236 เลขที่ 2241 "เรื่องพระยาเจริญราชไมตรีกราบทูลคดีอี่แหม่ม กล่าวโทษพันเทพ เรื่องกรรมธรรม์ทาส," .

พระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไท พ.ศ. 2417 กำหนดให้เด็กซึ่งเกิด
ปีมะโรง พ.ศ. 2411 เป็นต้นมา ต้องซื้อขายส่งค่าตัวตามพิกัดเกษียณอายุใหม่ และลดอายุ
เกษียณจาก 60 ปี เป็น 21 ปีสามารถเป็นไทแก่ตัวโดยไม่ต้องไถ่ถอนค่าตัว การซื้อขายให้
กระทำในพิกัดที่กำหนดใหม่หากอายุ 20 ปี เป็นต้นไปต้องได้รับความยินยอมจากตัวผู้ที่จะถูก
ขายก่อน รวมทั้งกำหนดประเภทของบุคคล บางประเภทที่ห้ามซื้อขายลงเป็นทาส เช่น เด็ก
ที่ติดมากับบิดามารดา เป็นต้น⁷⁷ พระราชบัญญัติดังกล่าวถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการ
เลิกทาสอย่างเป็นทางการ

...ข้าพเจ้ามีความปรารถนาว่า การสิ่งใดซึ่งเป็นการจเริน
มีคุณแก่ราสตรคานจะ เปนไปให้ทีละ เล็กทีละน้อยตาม
การเวลา การสิ่งใดซึ่งเปนทำเนียมบ้านเมืองมาแต่โบราณ
แต่ไม่สู้เปนยุติธรรม ก็หยากจะเลิกถอนเสีย แต่จะจุมใจใหม่
หักเอาทีเดียวนั้นไม่ได้ จะต้องค่อยตัดรอนไปได้ทีละ เล็ก
ละน้อย พอให้เบาบางเข้าทุกที เมื่อเปนหยุดนี้การก็คงจะ
เปนไปทีละน้อยๆ เรียบร้อยไปตามเวลาตามการ...⁷⁸

⁷⁷ "พระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไท " ประชุมกฎหมายประจำศก

⁷⁸ "พระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยเรื่องทาส
และกะเสียรอายุ" ประชุมกฎหมายประจำศก .

J

จนกระทั่งถึงพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ ศก 124 (พ.ศ.2448) กำหนดให้ลูกทาสทั้งหมดเป็นทาสให้มิพักเกิดเกียจฉวยต่อไป ห้ามไทและทาสที่พ้นค่าตัวแล้วขายตัวเป็นทาส⁷⁹ และบทลงโทษผู้ซื้อขายทาส จำคุก 1-7 ปี ปรับ 100 - 1000 บาท ในกฎหมายลักษณะอาญา พ.ศ. 2451⁸⁰

---

⁷⁹ "พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124" ประชุมกฎหมายประจำศก.

⁸⁰ "กฎหมายลักษณะอาญา" ประชุมกฎหมายประจำศก.

^{*} ประเด็นของกระบวนการเลิกทาสอย่างเป็นทางการ ดูได้จาก วิชัย เสวมาตย์, การเลิกทาสในสมัยรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2509)

Chatchai Panananon, "Siamee "Salavery...", พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน, "การศึกษาเรื่องการเลิกทาสในสมัยรัตนโกสินทร์...".

โดยสรุป สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสนธิสัญญาเบาริ่งซึ่งสืบต่อจากเศรษฐกิจและสังคมของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกิดภาวะของการเริ่มสะสมทุนและแรงงาน รับจ้าง คือ การขยายตัวของการค้า การผลิต และการประกอบการในสังคม เนื่องจากการเข้ามาของชาวตะวันตก พร้อมกับทุนในการประกอบการ การขยายตัวของการผลิตที่เห็นได้ชัดคือ การค้าข้าว ทำให้ความต้องการแรงงานเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งเงินทุนในการประกอบการด้วย ซึ่งเป็นทั้งเงินทุนจากตะวันตก และเงินทุนภายในซึ่งเกิดจากการกักตุน ภาวะเช่นนี้ทำให้ฐานะและบทบาทของทาสในด้านของแรงงาน และแหล่งเงินทุนซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงมาก่อนหน้านี้ ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเด่นชัดขึ้น ทาสมีการเคลื่อนไหวในสังคมอย่างเห็นได้ชัด ดังเห็นได้จากการโยกย้ายเคลื่อนที่ การเปลี่ยนฐานะ และการฎีกา การเคลื่อนย้ายของทาส กระทำได้อย่างค่อนข้างอิสระ เพราะความผูกพันกับนายเงินและที่สำคัญคือ ความสัมพันธ์ค่อยๆ เปลี่ยนไปในลักษณะของการรับจ้างมีค่าจ้างแทนค่าตัวทาสเป็นแรงงานรับจ้าง และเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งทาสเหล่านี้มักไปปรากฏตามเขตที่มีความต้องการแรงงาน เช่น ฉะเชิงเทรา พันธ์นิคม เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นฐานะและบทบาทของทาสซึ่งไม่ต่างจากไพร่ และมีแนวโน้มใกล้เคียงกับไพร่ขึ้น

ด้วยฐานะและบทบาทที่เปลี่ยนไปทำให้ทาสเปลี่ยนฐานะ จากทาสได้ง่ายขึ้น ทั้งโดยการผ่อนปรนของรัฐ การเรียกร้องผ่านทางฎีกา และความสามารถในการไต่ถอนตัวเอง รวมถึงการร้องทุกข์ แสดงความเห็นในเรื่องต่างๆ ซึ่งมีผลบ้าง ไม่มีผลบ้าง

ระบบทาสได้สลายตัวลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยผ่านทางนายเงินและมูลนาย คือ การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจ เช่น แบบสารกรมธรรม์ อัตราดอกเบี้ย ของการกักตุน และการจัดระเบียบทางการควบคุมคน ระบบทาสจึงยุติอย่างเป็นทางการในพ.ศ. 2448